

Леонт'єва О. О.,
старший викладач кафедри української філології
Придніпровського державного університету імені Т. Г. Шевченка

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕДИКАТІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ВКЛЮЧЕННЯ ДО КЛАСУ АБО ВИКЛЮЧЕННЯ З КЛАСУ ОБ'ЄКТІВ

Анотація. Статтю присвячено опису одного з найактуальніших питань сучасної лінгвістичної теорії – проблемі вивчення структурно-семантичного аспекту функціонування продуктивного семантичного типу предикатів зі значенням включення до класу або виключення з класу предметів. У дослідженні описуються семантичні підтипи, а також презентується повний спектр засобів вираження аналізованої категорії. Автором пропонуються критерії диференціації предикатів із семантикою включення до класу або виключення з класу предметів та предикатів тотожності/нетотожності.

Ключові слова: суб'єкт, предикат, семантична класифікація, включення/виключення, тотожність, вербалізатор.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми детермінується необхідністю детального аналізу відношень включення до класу або виключення з класу об'єктів та засобів їх синтаксичної репрезентації, а також важливою роллю аналізованого семантичного типу в комунікативній, творчій та когнітивній діяльності homo loquens, оскільки будь-який суб'єкт об'єктивної дійсності характеризується можливістю віднесення його до того чи іншого більш широкого класу об'єктів. Цей факт пояснює високу продуктивність речень з предикатами досліджуваного семантичного типу у всіх стилях сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами експлікації предикатів з аналізованим значенням займалися Н.Д. Арутюнова, Є.М. Ширяєв, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.І. Леута, Г.В. Ситар, О.Г. Межов, К.О. Косенко та інші.

Мета роботи – дослідити та описати структурно-семантичну специфіку функціонування предикатів зі значенням включення до класу або виключення з класу об'єктів у сучасній українській мові.

Поставлена мета вимагає реалізації таких завдань:

- описати систему семантичних відтінків та засобів вербалізації аналізованого семантичного типу предикатів;
- виявити диференційні характеристики предикатів із семантикою включення до класу або виключення з класу об'єктів та тотожності.

Виклад основного матеріалу. Складність аналізу обраної теми зумовлена й тим чинником, що в сучасній лінгвістичній теорії не існує єдиної номінації для предикатів із семантикою включення суб'єкта до класу або виключення з класу об'єктів. Одні вчені називають їх предикатами включення/виключення (І.Р. Вихованець [1, с. 41, 55], К.Г. Городенська [2, с. 95], К.О. Косенко [3, с. 94–105]), другі – предикатами класифікації або кваліфікації (О.І. Леута [4, с. 170], А.П. Загнітко

[5, с. 121–122], О.Г. Межов [6, с. 115; 7, с. 89–90]), треті – таксономічними (Н.А. Герасименко [9, с. 27], Н.Д. Арутюнова [10, с. 10]), четверті – предикатами входження/належності (Г.В. Ситар [11, с. 161]).

На нашу думку, наведені терміни не є еквівалентними, оскільки предикати кваліфікації та класифікації співвідносяться з предикатами включення/виключення як окреме та загальне.

О. Г. Межов відносить до речень кваліфікації іменні форми предикатів, що при модифікації в дієслова презентують професію суб'єкта [6, с. 115; 7, с. 89–90]: *Батько – керівник. / Батько керує. Макар – кравець. / Макар кравцює.*

Предикати із семантикою класифікації виражають «належність конкретного живого організму (особини) до певного біологічного виду, типу, класу тощо або на входження якогось предмета як складника до відповідної сукупності, певного класу предметів» [3]: *Ті тридцять срібних теж були грошима* (Л. Костенко).

На думку О.І. Леути, суть предикатів зі значенням класифікації полягає в «підведенні одного класу предметів – конкретних – (суб'єктів) під інший клас предметів чи ознак – узагальнених – (предикатів)» [4, с. 170]. До аналізованого семантичного типу автор включає синтаксичні одиниці за зразком: *Хлор – хімічний елемент. Брат – учитель. Кішки – це хижакі. Він є членом Спілки письменників. Цей рід належав до бояр* (Г. Пагутяк). Таким чином, лінгвіст відносить до семантичного типу класифікації предикати не тільки власне класифікаційного значення, а й кваліфікації та включення суб'єкта до класу однотипних об'єктів.

Як засвідчує проведене нами дослідження, незважаючи на те, що предикати із семантикою включення до класу або виключення з класу об'єктів мають комплекс суттєвих специфічних ознак, проблема їх виділення та чіткого розмежування досі лишається актуальною. Так, наприклад, А.П. Загнітко пропонує інтерпретувати речення типу *Кіт – домашня тварина* як речення класифікації, а речення *Ця квітка називається ромашкою* – як речення номінації [5, с. 121–122]. Речення за зразком *Сестра – лікар* інтерпретуються науковцем як речення зі значенням ідентифікації (тотожності). Такий підхід до досліджуваних синтаксичних одиниць суперечить самій природі речень тотожності: «сутність речень номінаційної тотожності полягає у встановленні еквівалентності імен за тотожністю їхнього денотата» [8, с. 5]. Таким чином, відношення тотожності реалізуються тільки між кореферентними поняттями або об'єктами дійсності, які збігаються за повним комплексом притаманних їм характеристик (*Гіпопотам – це бегемот. Мовознавство – це і є лінгвістика*).

Конструкції типу *Син – водій. Дочка – вихователь* І.Р. Вихованець [1, с. 41, 55], К.Г. Городенська [2, с. 95], К.О. Косенко [3, с. 94–105] інтерпретують як предикати входження (включення).

Виділяючи предикати зі значенням входження та належності, Г.В. Ситар характеризує відношення включення як «входження одного класу до іншого (відношення «вид – рід»), а входження елемента до відповідного класу трактується як відношення належності (відношення «предмет/особа – клас»)» [11, с. 161].

Аналіз ілюстративного матеріалу, наведеного І.Р. Вихованцем, демонструє прагнення науковця узагальнити в семантичному типі предикатів включення/виключення класи кваліфікації та класифікації, тобто мовознавець інтерпретує аналізований клас як певну сукупність, що включає до свого складу об'єкти з комплексом спільних характеристик.

Такий погляд на класифікацію аналізованого семантичного типу предикатів, на нашу думку, характеризується об'єктивністю, оскільки виділення предикатів включення/виключення, класифікації та кваліфікації базується на спільних принципах родо-видових відношень між об'єктами дійсності. Підкреслимо, що і предикати кваліфікації, і предикати класифікації в узагальненому виді можуть інтерпретуватися як входження конкретного суб'єкта до групи подібних до нього об'єктів. Таким чином, пропонуємо об'єднати їх у семантичний клас предикатів включення суб'єкта до класу однорідних предметів або виключення з певного класу. До цього семантичного типу відносимо конструкції з предикатами, що презентують і характеризують суб'єкт за такими ознаками:

– біологічна систематика: *Ластівка – це птах* (газ.). / *Вбивці вже не люди* (газ.);

– національна або расова приналежність: *Його подруга – японка* (розм.). *Вони були відповідно європеїдами та монголоїдами* (Л. Костенко). / *По той бік світу вона вже ж не ляхка* (Л. Костенко). ... *Якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці* (Л. Костенко). *Ці люди не німці* (розм.).

– знак зодіаку або китайський календар: *Дружина у мене Риба, інтуїтивістка* (Л. Костенко). / *Мені достатньо, щоб він не був Драконом* (Л. Костенко);

– релігійна приналежність: *Європейці у більшості своїй християни* (газ.). / *Я ж не православний* (І. Негреску);

– приналежність до певного соціального руху, культурного напрямку або політичної партії: *Хто ліві, хто праві, хто «червоні», не розбереш* (Л. Костенко). / *Я не катастрофіст* (Л. Костенко);

– соціальний статус: *...Я графиня, а Олекса граф* (Л. Костенко). *Я сам поміщик* (В. Винниченко). / *Ти ж не якийсь розніжений паночок* (Л. Костенко);

– професія або діяльність: *Я системний програміст* (Л. Костенко). / *Я не військовий і не політик* (Л. Костенко);

– часова віднесеність: *Оба ровесники, ще дуже молоді* (Л. Мартович). / *Він уже їм не сучасник* (газ.);

– характер стосунків між людьми: *Я тобі друг* (розм.). / *Нікому я тепер не партнер* (Л. Костенко);

– родинні стосунки: *Щодо мого батька, я його син* (Л. Костенко). / *Я вам не онука!* (І. Негреску).

Одним із найпоширеніших є підтип предикатів, що характеризує суб'єкт, презентуючи його об'єктивну дефініцію безпосередньо через вказівку на входження до певного класу предметів: *Ініціація* (від лат. *initiatio – посвята*) – *обряди, що супроводжують перехід молоді в групу дорослих* (енцикл.). *Взагалі-то щоденник – жанр особистих записів* (Л. Костенко).

Найпродуктивніше семантичний підтип включення до класу або виключення з класу об'єктів функціонує в науковому стилі, мета якого – визначити місце та статус предмета або явища, включити його до того чи іншого родового класу: *Контекстний аналіз – визначення мовленнєвих умов, у яких реалізується актуальне значення досліджуваної мовної одиниці*. Такі конструкції найчастіше вживаються на початку тексту, виконуючи текстотвірну функцію, або в кінці тексту, підсумовуючи та узагальнюючи основну думку.

Предикати зі значенням виключення з класу об'єктів часто виражаються займенником *інший* або сполученням *інша річ* (діло): *А кохання – це інше* (Л. Костенко). *Старанність – то інша річ* (розм.).

Для предикатів зі значенням виключення з класу об'єктів характерне частотне використання зв'язкових компонентів: *це не, не є* тощо. Предикати аналізованого типу слід відрізнити від іменних форм предикатів зі значенням нетотожності. Порівняймо: *Україна – не Грузія* (Л. Костенко). *Шекспір – це не Шекспір, а його однофамілець* (О. В. Падучева). У наведених синтаксичних одиницях предикат презентується власною назвою, виражаючи не клас об'єктів, а одиничний об'єкт дійсності з комплексом тільки для нього типових ознак. Переконані, що в аналізованих реченнях слід говорити про предикати зі значенням нетотожності суб'єкта та предиката як двох різних об'єктів дійсності з різним комплексом типових ознак.

Слід також зупинитися на аналізі речень, в яких одночасно функціонують предикати включення до класу або виключення з класу об'єктів: *Ми воїни, не ледарі, не лежні* (Л. Костенко). *Ти не людина, ти – ярчук* (Л. Костенко). Побудовані на антитезі, такі синтаксичні одиниці характеризуються більшим ступенем експресивності та динамічності.

В експлікації предикатів із семантикою включення до класу або виключення з класу об'єктів домінуючими засобами вираження є субстантиви в називному та орудному відмінках. Менш поширеним засобом вираження є прийменниково-відмінкова сполука: *серед + родовий відмінок іменника, субстантивованого прикметника або займенника*: *Серед туристів є іммігранти із СНД* (газ.) та синтаксичні конструкції: *один з, головний з, найважливіший з + родовий відмінок субстантива*: *Головний з принципів – партнерські стосунки* (газ.).

У складі предикатів із семантикою включення до класу об'єктів також функціонують слова: *рід, вид, клас, група, число, система, член* тощо: *Журавець, або герань (Geranium) – рід рослин родини геранієвих* (енцикл.). *Подальша робота – це особливий вид дипломатії* (газ.).

Окремого аналізу заслуговують конструкції, в яких суб'єкт презентує родові поняття, а предикат – видове: *Ця тварина – олень* (розм.). *Такими містами були Ереду (крайній південний захід месопотамської рівнини), поряд з ним Ур...* (Л. Костенко). Такі конструкції суттєво відрізняються від речень з предикатами, що виражають семантику включення до класу об'єктів. Наведені синтаксичні одиниці слід кваліфікувати як речення з предикатами, що експлікують значення **виділення суб'єкта з класу однотипних об'єктів**. Найпродуктивнішими засобами їх експлікації, як і предикатів із семантикою включення до класу або виключення з класу об'єктів, є називний або орудний відмінок.

Аналізовані речення є значно менш частотними, їх функціонування зумовлюється роботою свідомості у процесі пізнання оточуючого світу від загального до окремого шляхом конкретизації відомих понять.

Висновки. Таким чином, результати дослідження показали, що предикати кваліфікації та класифікації доречно об'єднати в один семантичний клас предикатів із семантикою включення до класу або виключення з класу однорідних об'єктів, оскільки основа їх виділення ґрунтується на спільному філософському принципі включення окремого до складу загального. Незважаючи на однотипність засобів вираження предикатів аналізованої семантики, вони мають достатньо широкий спектр семантичних відтінків.

Іменні форми предикатів із семантикою включення суб'єкта до класу або виключення з класу однотипних об'єктів є важливим семантичним типом, презентуючи співвідношення філософських категорій окремого та загального мовними одиницями синтаксичного рівня.

Література:

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови; відп. ред.: К.Г. Городенська; АН України, Ін-т української мови. К.: Наукова думка, 1992. 222 с.
2. Городенська К.Г. Кореляція синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові. Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики: зб. наук. праць. Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. 391 с.
3. Косенко К.О. Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2009. 192 с.
4. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові. К.: Такі справи, 2008. 208 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
6. Межов О. Речення невластне станової семантики в сучасній українській мові. Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн; редкол.: Н.М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1 (5). С. 110–121.
7. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун. ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
8. Горголюк Н.Г. Речення тотожності в сучасній українській мові: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2005. 20 с.
9. Герасименко Н.А. Предложения с таксономическим значением в русском языке. Педагогическое образование и наука, 2012. № 11. С. 27–29.
10. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип. М.: Русский язык, 1983. 197 с.
11. Ситар Г.В. Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2007. 238 с.

Леонтьева Е. А. Структурно-семантический аспект функционирования предикатов с семантикой включения в класс или исключения из класса объектов

Аннотация. Статья посвящена описанию одного из актуальнейших вопросов современной лингвистической теории: проблеме изучения структурно-семантического аспекта функционирования продуктивного семантического типа предикатов со значением включения в класс или исключения из класса предметов. В исследовании описываются семантические подтипы, а также презентуется полный спектр средств выражения анализируемой категории. Автором предлагаются критерии дифференциации предикатов с семантикой включения в класс или исключения из класса предметов, предикатов состояния и происхождения.

Ключевые слова: субъект, предикат, семантическая классификация, включение/исключение, тождество, вербализатор.

Leontieva E. Structural-semantic aspect of the functioning of the productive semantic type of predicates with the meaning of inclusion in the class or exclusion from the class of objects

Summary. The article is devoted to the description of one of the most urgent issues of modern linguistic theory: the problem of studying the structural and semantic aspect of the functioning of the productive semantic type of predicates with the meaning of inclusion in the class or exclusion from the class of objects. The study describes the semantic subtypes, as well as presents a full range of means of expression of the analyzed category. The author proposes criteria for the differentiation of predicates with the semantics of inclusion in the class or the exclusion from the class of objects, predicates of state and origin.

Key words: subject, predicate, semantic classification, inclusion/exclusion, identity, verbalize.